

واکاوی کمی و کیفی توان‌های ژئواکونومیک حوزة خزر

لعیا علینژاد^۱، یوسف زین‌العابدین‌عموقین^{۲*}، علی بیژنی^۳

۱. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۲. دانشیار گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.

۳. استادیار گروه جغرافیا، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

* نویسنده مسئول، Email: y.zeinolabedin@gmail.com

تاریخ دریافت: ۰۶ تیر ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: ۳۰ آبان ۱۴۰۲

چکیده

مقدمه: امروزه توجه به توانمندی‌های دریایی یکی از مهمترین رویکردهای دولت‌ها در راستای تحقق توسعه پایدار به شمار می‌رود. دریای خزر به عنوان یک منطقه منحصر به فرد ژئوپلیتیک، با دارا بودن مواهب محیطی، موقعیت ویژه و ظرفیت‌های مساعد، تاثیر بسزایی بر توسعه مناطق و کشورهای پیرامونی خود به ویژه توسعه ژئواکونومیک دارد.

هدف: این مقاله با هدف واکاوی کمی و کیفی توان‌های ژئواکونومیک حوزة خزر به رشته تحریر درآمده است.

روش‌شناسی: نگارندگان با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و مطالعات کتابخانه‌ای و پیمایشی درصدد پاسخگویی به سوال این پژوهش که عبارت است از "کمی و کیفی توان‌های ژئواکونومیک حوزة خزر چگونه است؟" برآمده است. چنانکه ادبیات، مبانی نظری و یافته‌های توصیفی پژوهش از طریق مراجعه به کتب معتبر، مقالات علمی، آمارنامه‌ها و پژوهش‌های مرتبط و یافته‌های پیمایشی از طریق تدوین و تنظیم پرسشنامه و توزیع آن میان حجم نمونه شامل ۲۷۱ نفر از اعضای انجمن ژئوپلیتیک ایران در فضای مجازی (۹۳۰ نفر) که به صورت تصادفی ساده مورد پرسش قرار گرفتند، گردآوری شده است. یافته‌های میدانی با تکیه بر نرم افزار SPSS و آزمون‌های آماری در جهت ارزیابی فرضیه پژوهش مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

قلمرو جغرافیایی پژوهش: حوزة دریای خزر به عنوان قلمرو جغرافیایی پژوهش مدنظر نگارندگان قرار گرفته است.

یافته‌ها و بحث: بررسی‌های کتابخانه‌ای نشان می‌دهد: ظرفیت‌های اقتصاد دریا محور خزر و کنش‌های مرتبط با آن در قالب منابع بیولوژیک، اقتصاد انرژی، گردشگری ساحلی، صنعت کشتیرانی، موقعیت ممتاز بنادر، مناسبات مشترک ژئوکالچر، رویکردهای قدرت‌های منطقه‌ای فرامنطقه‌ای با محوریت ایران بر توان‌های ژئواکونومیک حوزة موثر است. همچنین یافته‌های پژوهش که از طریق بررسی‌های پیمایشی و از طریق تجزیه و تحلیل داده‌ها به کمک نرم افزار SPSS به دست آمده است حاکی از آن است بر اساس مقدار میانگین هر یک از گویه‌های پرسشنامه، مولفه‌های واقع شدن در مسیر کریدورهای شمال- جنوب، همسایگی خزر با روسیه، اشتراک فرهنگی پیرامون خزر، موقعیت اوراسیایی خزر و همجواری خزر با قفقاز و آسیای مرکزی، بیش از سایر مولفه‌ها بر کمیت و کیفیت توان ژئواکونومیک حوزة خزر تاثیرگذار هستند.

نتیجه‌گیری: ظرفیت‌های اقتصاد دریامحور حوزة دریای خزر زمینه‌های توسعه مناسبات ژئواکونومیک جمهوری اسلامی ایران را فراهم می‌آورد.

کلیدواژه‌ها: ژئوپلیتیک، توسعه ژئواکونومیک، اقتصاد دریا محور، ایران.

مقدمه

هدف اصلی ژئواکونومی^۱، کسب، حفظ و تولید قدرت است که با استفاده از ابزارهای اقتصادی؛ افزایش ثروت، نتایج سودمند ژئوپلیتیک^۲ و بهره مندی از اقدامات اقتصادی سایر دولت‌ها برای کسب و افزایش منافع ملی در بستر جغرافیا است (اسلامی و غریبی، ۱۳۹۷). با فروپاشی شوروی و پدید آمدن نظم بین الملل جدید، ماهیت قدرت از نظامی محض به نظامی، سیاسی و اقتصادی تغییر کرد و در این دوره گفتمان ژئواکونومیک در کنار ژئوپلیتیک مطرح شد. به عبارت دیگر پس از این کشورهای مختلف برای حداکثر ساختن قدرت خود در نظام بین الملل به توسعه اقتصادی و کسب منافع اقتصادی بیشتر روی آوردند (خانی و کریمی پور، ۱۳۹۲). مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی محیط‌های پیرامون واحدهای سیاسی، بسته به موقعیت، مشخصات و عناصر ساختاری و کارکردی خود دارای ارزش‌های متفاوتی هستند که از ثبات و پایداری برخوردار نمی‌باشند و در بستر زمان دچار تحول و تغییر می‌گردند. مصداق این نمونه محیطی، حوزه دریای خزر است که در گذشته جزو مناطق کم‌ارزش ژئوپلیتیکی محسوب می‌شد، ولی با پایان جنگ سرد از اهمیت نظامی این حوزه به‌صورت مداوم کاسته شده و بر اهمیت متغیرهای ژئواکونومیک آن افزوده شده است (ابراهیمی و اخباری، ۱۳۹۹). دریای خزر به عنوان بزرگ‌ترین دریای بسته جهان دارای تنوع زیستی بسیار ارزشمندی از گونه‌های جانوری و گیاهی است که در کنار موقعیت جغرافیایی، جاذبه‌های توریستی و اقتصادی برای کشورهای اطراف آن از جمله ایران از اهمیت بسزایی برخوردار است (جانفشان و لشکر بلوک، ۱۳۹۱). دریای خزر به دلیل وسعت زیاد، تعدد کشورهای هم کرانه، موقعیت جغرافیایی در قلب ژئوپلیتیک جهان، منابع سرشار هیدروکربن^۳، همجواری با چهار منطقه ژئوپلیتیک آسیای مرکزی، قفقاز، فدراسیون روسیه و ایران، بازار بزرگ مصرف، گذار خطوط انتقال انرژی، ترانزیت کالا و علایق و دغدغه‌های ناهمگون بازیگران در کانون توجه کشورهای ساحلی و نقش آفرینان منطقه‌ای و کروی واقع است و تعاملات این منطقه با مناطق پیرامون تاثیر بلا فصل سایر معادلات راهبردی جهانی دارد (صمد زاده صابر، حافظ نیا، احمدی پور، ۱۳۹۹). در عصر جهانی شدن، توسعه اقتصادی، دیگر یک مسئله فقط ملی نیست و کشورها برای دستیابی به سطح مطلوبی از توسعه و رفاه ملی، به ناچار باید زمینه‌های برخورداری از امکانات و منابع بین المللی را فراهم کنند. چگونگی فراهم ساختن این سازوکار برای استفاده از منابع جهانی و منطقه‌ای از مهم‌ترین موضوع‌هایی است که امروزه پیش روی تمامی کشورها به ویژه کشورهای واقع در پیرامون ایران به ویژه کشورهای حوزه خزر است (راسخی و حسینی، ۱۳۹۶). مواهب دریا خزر، موقعیت مساعدی را از لحاظ اقتصاد دریامحور پیش روی کشورهای این حوزه قرار می‌دهد. نگارنده در پژوهش حاضر با طرح سوال "کمی و کیفی توان‌های ژئواکونومیک حوزه خزر چگونه است؟ با بهره گیری از روش توصیفی-تحلیلی درصدد واکاوی کمی و کیفی توان‌های ژئواکونومیک حوزه خزر برآمده است. در ادامه به تشریح مبانی نظری پژوهش می‌پردازیم:

اقتصاد یکی از مسائلی است که در دو دهه اخیر توجه بسیاری از اندیشمندان را به خود معطوف ساخته و عنصر تأثیرگذار در تعیین رفتار کنش‌گران در صحنه بین المللی بوده است. نقش ابزار اقتصاد در تعیین اولویت‌های سیاسی در سال‌های اخیر بسیار مهم و تعیین کننده بوده است، به گونه‌ای که می‌توان آن را علت معلول‌هایی به نام هم‌گرایی و واگرایی منطقه‌ای نام نهاد. میکروپراکتیک و ماکروپراکتیک^۴ اقتصاد جغرافیایی در صحنه عملی ترتیبات متفاوتی را در حوزه‌های مختلف جغرافیایی به وجود آورده است (رحمتی، ۱۳۹۹). در دوران حاکمیت گفتمان ژئواکونومیک، اقتصاد نقشی پررنگ‌تر از هر زمان دیگر یافته و ژئوپلیتیک انرژی فضاهای بدون انرژی یا نیازمند انرژی، کنترل منابع تولید و مسیرهای انتقال انرژی و نیز فناوری‌ها و ابزارهای تولید، فرآوری و انتقال و حتی مصرف انرژی برای حفظ سیادت جهانی و منطقه‌ای و به چالش کشیدن رقبا در عرصه بین‌المللی، جملگی دارای ابعاد مکانی، فضایی یا جغرافیایی است و به همین اعتبار، انرژی با توجه به این مباحث، قرائت ویژه خود را از ژئوپلیتیک ارائه می‌دهد؛ یعنی

¹ Geoeconomy

² Geopolitics

³ Hydrocarbon

⁴ Micropractice and Macropractice

آنجا که اقتصاد انگیزه رقابت‌های قدرتی است، ژئوپلیتیک جنبه ژئواکونومیک به خود می‌گیرد. ژئواکونومی، اثرگذاری عوامل و زیربنای اقتصادی در محیط ملی، منطقه ای یا جهانی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و رقابت قدرت و اثرگذاری این عوامل در ساختار شکل‌گیرنده ژئوپلیتیک منطقه‌ای یا جهانی را مورد مطالعه قرار می‌دهد (ولی قلی‌زاده و زکی، ۱۳۹۱). مناطق ژئواستراتژیک^۱ با مناطق ژئواکونومیک منطبق است که دارای منابع طبیعی و تولید ناخالص قابل توجه به خصوص انرژی باشد. حال اگر مناطق راهبردی دوران جنگ سرد (ژئوپلیتیک) با عامل اقتصادی (ژئواکونومیک) منطبق شوند، آن مناطق موقعیت بین‌المللی منحصر به فردی خواهند یافت و در نتیجه نقش محوری در تدوین راهبردهای جهانی پیدا خواهند کرد (زین العابدین، ۱۳۹۷). ژئواکونومی، در میان ملت‌های تجاری توسعه یافته، به عنوان پدیده سیاسی، برای پوشش دادن به فضای جدید رقابتی در آمده است. همچنین روشی برای تحلیل سیاست‌های بین‌المللی اکثر قدرت‌های غربی است. در دنیایی که ملت‌ها به دنبال فضای جدید برای مانورهایشان هستند، رهیافت ژئواکونومی شبکه بی‌ظنیری برای فهم و درک مسائل بین‌المللی ارائه می‌دهد (حافظ نیا، ۱۳۹۶، ۴۸). در مجموع ژئواکونومی محصول مشترک دولت‌ها و شرکت‌های بزرگ تجاری و همسو با استراتژی‌های جهانی است. هدف اصلی ژئواکونومی کنترل سرزمین‌ها و دستیابی به قدرت فیزیکی نبوده، بلکه دست یافتن به استیلای تکنولوژی و بازرگانی است. که در نهایت شکل نوینی از هژمونی^۲ را در قالب توان اقتصادی در عرصه بین‌المللی پدید می‌آورد (عزتی، ۱۳۸۸، ۶۷).

یکی از مهمترین ابعاد ژئواکونومی، اقتصاد مبتنی بر ظرفیت‌های دریایی است. اقتصاد دریا محور که در اصطلاح جهانی به آن اقتصاد آبی گفته می‌شود، در واقع استفاده پایدار از منابع و گستره‌های آبی اعم از اقیانوس‌ها، دریاها، دریاچه‌ها، سواحل و جزایر، برای رشد اقتصادی، بهبود وضعیت معیشت و ایجاد مشاغل است. اقتصاد دریا محور که در اصطلاح جهانی به آن اقتصاد آبی گفته می‌شود، در واقع استفاده پایدار از منابع و گستره‌های آبی اعم از اقیانوس‌ها، دریاها، دریاچه‌ها سواحل و جزایر، برای رشد اقتصادی، بهبود وضعیت معیشت و ایجاد مشاغل است. واژه "اقتصاد آبی" برگرفته از رنگ آبی گستره‌های دریایی و در برگیرنده "کلیه فعالیت‌های اقتصادی مربوط عرصه‌های آبی و سواحل و طیفی وسیع از بخش‌های مستقر و نوظهور است. گستره فعالیت‌های اقتصادی آبی فراتر فعالیت‌های سنتی مانند شیلات، گردشگری و حمل و نقل دریایی تعریف شده و مستلزم صنایع نوظهور از جمله انرژی‌های تجدید پذیر، آبرزی پروری، فعالیت‌های استخراج در دریا، بیوتکنولوژی و زیست‌هواشناسی دریایی است (سلطان مرادی، ۱۳۹۸). بیشتر کارشناسان و جغرافیدانان سیاسی نقش دریاها را در سیاست‌های ملی و بین‌المللی مورد مطالعه قرار می‌دهند. در این مورد، آنچه مطالعات ماهان^۳، راتزل^۴، مکیندر^۵، اسپیکمن^۶ و کوهن^۷ را به هم مرتبط می‌سازد، این است که همه ی آنها بر اهمیت عوامل مکانی که ایجاد جنگ‌های دائمی میان قدرت‌های جهانی برای دستیابی به برتری می‌کنند، اتفاق نظر دارند. ماهان بیش از دیگران این برتری را که در اهمیت قدرت دریایی دولتها تأثیرگذار است، این گونه تشریح می‌کند: موقعیت مکانی سرزمین، طبیعت و طول نواحی ساحلی آن، جمعیت موجود مشخصه ی همگانی و خصوصیت حکومت حاکم در آن سرزمین، شش شرطی بودند که ماهان آنها را بر قدرت دریایی دولت‌ها تأثیرگذار می‌دانست. موقعیت مکانی هر کشور تعداد دریاها قابل دسترسی را تعیین می‌کند که تأثیر به سزایی در کنترل خطوط راهبردی و اهمیت ذخایر دریایی دارد. طبیعت و تعداد نواحی ساحلی مهمترین درگیری سیاسی است که به پدافند دولتی و عملکرد ناوگان تجاری فعال مربوط می‌شود. میزان جمعیت و رابطه ی آن با منابع زمینی در انگاشتن ارزش دریا به عنوان ذخایر مواد اولیه، منابع مواد غذایی و وسیله ای برای برقراری ارتباط تجاری با دیگر ممالک بسیار موثر

است. ماهان صراحتاً مدافع مالکیت مستعمره ها نیست، اما تأکید او بر اعتبار و ارزشی که بریتانیا با تسلط بر مستعمره هایش به دست آورده در نزد خوانندگان، بیانگر آن است که از دید او این سیاست، سیاستی خردمندانه در نزد قدرت‌های بزرگ دریایی است (زین العابدین، ۱۳۹۶).

روش‌شناسی

پژوهش حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی و با بهره‌مندی از مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی‌های پیمایشی صورت پذیرفته است. چنانکه ادبیات، مبانی نظری و یافته‌های توصیفی پژوهش از طریق مراجعه به کتب معتبر، مقالات علمی، آمارنامه‌ها و پژوهش‌های مرتبط و یافته‌های پیمایشی از طریق تدوین و تنظیم پرسشنامه و توزیع آن میان حجم نمونه شامل ۲۷۱ نفر از اعضای انجمن ژئوپلیتیک ایران در فضای مجازی (۹۳۰ نفر) که به صورت تصادفی ساده مورد پرسش قرار گرفتند، گردآوری شده است. یافته‌های میدانی با تکیه بر نرم افزار SPSS و آزمون‌های آماری در جهت ارزیابی فرضیه پژوهش مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

قلمرو جغرافیایی پژوهش

دریای خزر با مساحت ۳۷۸ هزار کیلومتر مربع، ۴۴ درصد حجم دریاچه‌های جهان را در بر می‌گیرد. این گستره آبی برای کشورهای ساحلی، امکانی برای دستیابی به اهداف متفاوت است و به واسطه منابع زنده و انرژی در آن و مناطق ساحلی آن، در اقتصاد دولت‌های ساحلی نقش اساسی دارد (رمضانی، ۱۳۹۵). کشور ایران با داشتن حدود ۵۰۰۰ کیلومتر مرز آبی کشوری دریایی محسوب می‌شود و باید از این مزیت خدادادی در جهت پیشرفت و توسعه کشور استفاده کرد. حمل و نقل دریایی به عنوان شاخه‌ای از حمل و نقل در توسعه تجارت خارجی کشور با سایر کشورهای دنیا نقش مهمی دارد. همچنین حمل و نقل از این طریق به دلیل سرعت و کیفیت بالا و هزینه‌های کمتر همواره مورد توجه بوده است (کلوندی و سعیدی، ۱۳۹۹). از مهمترین اهداف و علایق ایران در دریای خزر به جهت دستیابی به اهداف اقتصادی عبارتند از:

- ≠ تعیین رژیم حقوقی مناسب برای دریای خزر با شرکت کشورهای ساحلی که در آن منافع ملی کشور حاصل شود.
- ≠ استفاده از مواد خام و منابع اولیه دریای خزر.
- ≠ تلاش برای انتخاب خاک ایران به عنوان مسیر خطوط لوله‌ی انتقال انرژی دریای خزر، زیرا بهترین، امن‌ترین، کوتاه‌ترین و در عین حال اقتصادی‌ترین مسیر به شمار می‌آید.
- ≠ جلوگیری از دست‌اندازی دیگران به منابع نفتی کشور در حوضه‌ی خزر.
- ≠ استفاده از موقعیت ترانزیتی ایران برای حضور و نفوذ در آسیای مرکزی.
- ≠ استفاده از منابع آب دریای خزر و مسائل وابسته به آن (مثل منابع داخل و بستر آن اعم از ماهی‌ها، خاویار و سایر منابع).
- ≠ حفظ قوانین مربوط به آزادی کشتیرانی در دریای خزر.
- ≠ حفظ قوانین مربوط به آزادی تجارت در دریای خزر.
- ≠ تلاش برای متقاعد کردن شرکت‌های نفتی جهت سرمایه‌گذاری در امور احداث خطوط لوله در ایران.
- ≠ تلاش برای توسعه میادین نفت و گاز (نامی، ۱۳۸۹).

یافته‌ها و بحث

موقعیت برتر ایران در منطقه خزر

ایران به علت قرار گرفتن در کنار تنگه‌ها و آبراهه‌های مهم بین‌المللی و در موقعیت دسترسی به منابع خاص و کمیاب از اهمیت زیادی برخوردار است (کامران و همکاران، ۱۳۸۹). جمهوری اسلامی ایران پس از فروپاشی شوروی، موقعیت برتر منطقه‌ای خود را بازیافته است. اگرچه این موقعیت جغرافیایی و منابع انرژی قابل توجهی دارد، اما توانایی نفوذ در منطقه و انرژی و حمل و نقل آن بالقوه است به این دلایل که ایران فاقد منابع لازم برای توسعه انرژی خود و زیرساخت حمل و نقل است. دوم؛ تلاش آمریکا برای منزوی کردن ایران عامل بازدارنده برای سرمایه‌گذاری خارجی شده است، آنچه باعث حضور ایران در معادله‌های منطقه می‌شود، قدرت ذاتی و اهمیت استراتژیک آن است (احمدی پور، حافظ نیا، حسینی سادات محله، ۱۳۹۴). کشورهای ساحلی خزر بدون استفاده از راه‌های مواصلاتی ایران نمی‌توانند تجارت موفقی با دنیا داشته باشند و این مسئله ناشی از موقعیت بی‌بدیل ایران بین دو حوزه بسیار مهم دریای خزر و خلیج فارس است. این موقعیت به لحاظ جغرافیایی چنان جایگاهی به ایران بخشیده که در حمل و نقل و تبادل کالا و خدمات اعم از جاده‌ای، ریلی و دریایی و حتی هوایی بین دو حوزه شمال و جنوب و حتی شرق و غرب و همچنین انتقال انرژی، نقشی بی‌بدیل و غیر قابل‌همانندی دارد. همین امر موجب شده که ترکمنستان و جمهوری آذربایجان به شدت به ایران وابستگی ژئوپلیتیک داشته باشند و منافع و اهداف ملی آنها به ارزش‌ها و مزیت‌های جغرافیایی ایران پیوند بخورد. در نتیجه ایران باید بیش از پیش به استفاده از موقعیت ژئوپلیتیک خود بپردازد (رمضانی و سادات حسینی، ۱۳۹۵).

منابع بیولوژیک منطقه دریای خزر و بهره‌برداری ایران

دریای خزر به علت بسته و جدا ماندن به مدت ۵ میلیون سال به صورت یک اکوسیستم آبی با فون و فلور ویژه خود درآمده است و ۴۲ گونه‌های آن را انواع بومی تشکیل می‌دهد (چنگیزی و چنگیزی، ۱۳۹۱). منطقه خزر از لحاظ بین‌المللی به خاطر شیلات به خصوص ماهیان خاویاری مشهور است. شیلات خزر پروتئین مورد نیاز زیادی را برای ساکنان ساحلی فراهم می‌سازد، مصرف کیلکا به اندازه خاویار و اوزون برون برای کشورهای ساحلی حائز اهمیت است. در روسیه ماهیگیری یک بخش از اقتصاد این کشور را تشکیل داده است و فدرال روسیه سالیانه نیمی از ماهیگیری کاسپین را به خود اختصاص داده است، شماری از گونه‌های ماهی اوزون برون، کیلکا و شاه ماهی در این دریا وجود دارند، در بخش جنوب دریا بیش از دو دهه است که رشد سریع کیلکا رو به افزایش است، درحالیکه صید اوزون برون به طرز چشم‌گیری کاهش یافته است (عراقچی و بیک بیلندی، ۱۳۹۶: ۱۰۵). دریای خزر با رودخانه‌هایی که به آن وارد شده یک استخر مهم ماهی برای کشورهای ساحلی است. در این دریا ۱۷ خانواده، ۵۳ جنس و ۱۲۴ گونه یا زیر گونه ماهی وجود دارد. تنها حدود ۴۰ گونه از ماهی‌های دریای خزر از اهمیت اقتصادی برخوردار هستند. منابع ماهی دریای خزر از لحاظ تنوع ذخایر صید یکنواخت نیست. برای مثال همانطور که بیان شد کلیکاهای معمولی به طور عادی در بخش‌های باز جنوبی دریا ی خزر و تاس ماهی بیشتر در دلتای رودخانه ولگا و اوران صید می‌گردد. ماهیان خاویاری (تاسماهیان) از با ارزش‌ترین انواع آبزیان در جهان محسوب می‌گردند که بالغ بر ۲۵۰ میلیون سال قدمت داشته و تقریباً ۹۰ درصد ذخایر این ماهیان در حوزه دریای خزر زندگی می‌کنند. از لحاظ تاریخی ماهیان خاویاری مهمترین بخش شیلات تجاری دریای خزر بوده‌اند. ذخایر ماهیان خاویاری طی دهه‌های اخیر کاهش چشمگیری داشته است. در آغاز قرن بیستم میزان صید ماهیان خاویاری در حدود ۴۰۰۰۰ تن بوده است. با این حال صید ماهیان خاویاری در خلال چند دهه گذشته به طور قابل توجهی کاهش یافته است. حجم صید ماهیان خاویاری در دهه ۷۰ میلادی به حدود ۳۰۰۰۰ تن رسید و پس از یک دوره بهره‌برداری بی‌رویه و افت شدید در میزان ذخایر در سال ۲۰۰۹ به ۲۸۶ تن

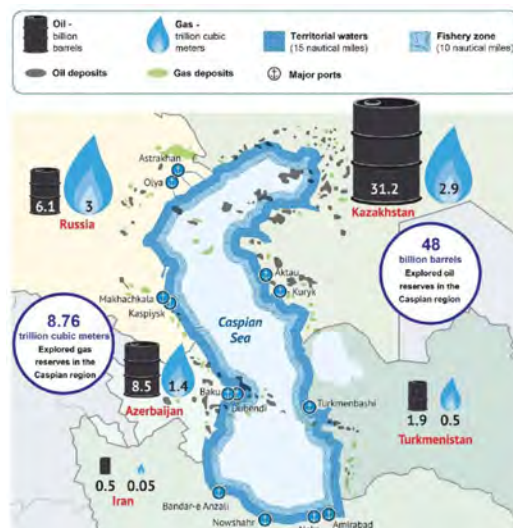
¹ Ecosystem

² Fauna And Flora

کاهش یافت (سیمبر و افشاریان، ۱۳۹۹). گذشته از ذخایر ماهیان دریای خزر باید به فک دریای خزر نیز اشاره کرد که از ارزش شیلاتی و بوم شناختی فراوانی برخوردار است. فک خزر تنها پستاندار دریای خزر محسوب می‌شود و در رأس هرم زیست‌بوم این دریا قرار دارد. از آنجا که پوست و گوشت و روغن فوک دریای خزر ارزش تجاری دارد از گذشته صید می‌شده است. گفته می‌شود که در پایان سده نوزدهم میلادی جمعیت فوک دریای خزر بیش از یک میلیون بوده است. اما صید بی‌رویه در طول سده بیستم و آلودگی دریای خزر به ویژه با سم ددت و مرگ و میر ناشی از انتشار نوعی بیماری ویروسی در سال‌های ۱۹۹۷ تا ۲۰۰۱ ه.ش همه سبب شدند که جمعیت فک دریای خزر به شدت کاهش یابد و این گونه منحصر به فرد در خطر انقراض قرار گیرد (صرفی، ۱۴۰۱). دریای خزر ۱۲۰ گونه ماهی در خود جای داده است که ۲۵ گونه آن مورد صید تجاری قرار می‌گیرد. ایران در سال ۹۱۴۲۵ هزار تن ماهی از این دریا صید کرده است. شاغلان بخش شیلات ایران در خزر به ۱۳ هزار نفر می‌رسد. ایران ۲۶۹ شناور صیادی فعال دارد و ۵۹ صنایع شیلاتی در خزر حضور دارند. ماهیان خاویاری شاید پرسودترین گونه دریای خزر هستند (رمضانی و سادات حسینی، ۱۳۹۵).

جایگاه ایران در اقتصاد انرژی حوزه خزر

در حال حاضر انرژی، یکی از ابزارهای مهم کسب ثروت در عرصه‌ی سیاست خارجی و بین‌المللی تلقی شده و در این راستا نفت و گاز، همچنان کالایی با اهمیت استراتژیک در تجارت جهانی به شمار می‌روند. در ساختار نوین اقتصاد سیاسی بین‌الملل بنیان قدرت از وجه نظامی به وجه اقتصادی و فناوری، انتقال یافته و محور دیپلماسی، نه صرف تمرکز بر امور و مسائل سیاسی و نظامی، بلکه تمرکز بر مراودات اقتصادی و مسائل انرژی دارد. در چنین شرایطی، موضوع انرژی ضمن آنکه از طریق جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی و نیز فراهم کردن بستری مناسب برای توسعه‌ی همکاری‌های منطقه‌ای، سبب تقویت زیرساخت‌های اقتصادی، افزایش نفوذ و نیز نقش سیاسی کشورها در معادلات قدرت منطقه‌ای دارد؛ می‌تواند به عنوان یک ابزار مهم دیپلماسی در جهت تحقق و پیشبرد اهداف اقتصادی، سیاسی و فرهنگی دوجانبه و چندجانبه کشورها و نیز تقویت همکاری‌های مشترک میان همسایگان و تثبیت صلح و ثبات منطقه‌ای، موثر واقع شود (کشیشیان سیرکی، ۱۳۹۸). مهمترین بخش اقتصادی منطقه خزر بخش انرژی آن است که در روابط جدید ژئوپلیتیکی میان کشورهای ساحلی و قدرت‌های بزرگ فرامنطقه‌ای دریای خزر عاملی مهم محسوب می‌شود. به گونه‌ای که این منطقه را به عنوان منطقه حساس ژئواستراتژیک منافع سیاسی و اقتصادی در نظر دارند این موضوع علت‌های گوناگونی دارد: نخست، با وجود اندک به نظر رسیدن ذخایر انرژی خزر در مقایسه با دیگر مناطق، اگر ذخایر انرژی کشورهای عضو در نظر گرفته شود، اهمیت انرژی منطقه خزر در معادلات ژئواستراتژیک برجستگی خود را نشان می‌دهد؛ دوم، درآمدهای انرژی سهم قابل توجهی در اقتصادی کشورهای ساحلی دارد؛ سوم، نقش آمریکا است که با وجود دور بودن از این منطقه، تسلط بر خطوط لوله انرژی و مسیرهای انتقال آن را برای خود برتری می‌دهد. چراکه جنگ خطوط لوله رقابت ژئواستراتژیک قدرت‌های بزرگ را در به اصطلاح «بازی بزرگ نوین» موجب شده است (ولی زاده و صادقی، ۱۴۰۰). بررسی میزان ذخایر نفت و گاز خزر نشان می‌دهد بیشترین ذخایر نفت خام کشورهای این حوزه به ترتیب در اختیار قزاقستان (۳۱/۲ میلیارد بشکه)، آذربایجان (۸/۵ میلیارد بشکه)، روسیه (۶/۱ میلیارد بشکه)، ترکمنستان (۱/۹ میلیارد بشکه) و ایران با نیم میلیارد بشکه می‌باشد. همچنین از لحاظ ذخایر گاز، کشورهای روسیه (با ۳ میلیارد متر مکعب)، قزاقستان (با ۲/۹ میلیارد متر مکعب)، آذربایجان (با ۱/۴ میلیارد متر مکعب)، ترکمنستان (با ۰/۵ میلیارد متر مکعب) و ایران (با ۰/۰۵ میلیارد متر مکعب) رتبه‌های اول تا پنجم را به خود اختصاص داده اند (khalikov, 2020). شکل زیر توزیع ذخایر انرژی در این حوزه را نشان می‌دهد:

شکل ۱. ذخایر نفت و گاز در منطقه خزر

برگرفته از: khalikov (2020)

ایران با توجه به قابلیت‌های ژئواکونومیکی خود و با توجه به موقعیت خاص ژئوپلیتیک و همچنین منابع انرژی فراوانش نقش تعیین کننده‌ای در اقتصاد و امنیت جهانی می‌تواند ایفا کند و اقتصاد سیاسی آن نمی‌تواند بدون این قابلیت‌ها در نظر گرفته شود. مهمتر آنکه، در دهه های آتی در ژئوپلیتیک گاز، ایران نقش تعیین کننده و کلیدی را بر عهده خواهد داشت و منابع گاز ایران می‌تواند نقش راهبردی در امنیت انرژی داشته باشد، زیرا از یکسو گاز در استراتژی امنیت انرژی مصرف کنندگان آسیایی جایگاهی ویژه یافته است و از سوی دیگر، ایران دارنده دومین ذخایر گاز جهان پس از روسیه است (گل کرمی و دیگران، ۱۳۹۷). محدوده ایران در دریای خزر دارای ذخایر نفت و گاز قابل توجهی است که بهره‌برداری از آن، نظر به شرایط جغرافیایی این منطقه پیچیدگی‌هایی دارد. عمق زیاد مناطق ساحلی ایران در خزر، یکی از مشکلات بهره‌برداری این کشور از ذخایر نفتی خود عنوان شده است. در کل، عمق و حجم آب خزر که سه بخش تقسیم می‌شود، بر سهولت و هزینه بهره‌برداری از منابع نفت و گاز و همچنین دریاوردی تأثیر فراوانی می‌گذارد. بخش شمالی: اگر خط مستقیمی از جزیره چمن در باختر به دماغه تیوپ کارآگاه [تیوپ کاراگان] در شبه جزیره منقشلاغ [منشلاق] بکشیم، ناحیه شمال این خط را بخش شمالی می‌نامیم. ژرفای این بخش بسیار کم است و چهار پنجم وسعت آن کمتر از ۱۰ متر عمق دارد که میانگین آن ۶/۲ متر است؛ بخش میانی: انتهای جنوبی این بخش دریا یعنی بخش میانی را باید خط مستقیمی فرض کرد که از شبه جزیره آبشرون [آبشوران] به دماغه کواولی کشیده می‌شود و عمق آن نسبت به بخش شمالی بسیار زیاد و میانگین آن ۱۷۶ متر است. میان بخش میانی و بخش جنوبی، کف دریا بسیار برآمدگی دارد؛ بخش جنوبی: در جنوب خط فرضی میان شبه جزیره آبشوران و دماغه کواولی واقع بوده و تا حاشیه جنوبی سواحل ایران ادامه دارد. این بخش نسبت به سایر نواحی دریا ژرف‌تر است و میانگین عمق آن ۳۲۵ متر و بیشترین گودی آن ۹۴۶ متر است. هم اکنون مهم‌ترین میدان نفت و گاز ایران در دریای خزر، سردار جنگل نام دارد که در کیلومتری شهر رودسر واقع است و موجب شده صنعت نفت ایران با مجموع حفر ۲۲ سان چاه اکتشافی شامل ۱۷ حلقه چاه در بخش خشکی و ساحلی در استان‌های مازندران، گلستان و گیلان، ۳ حلقه چاه در بخش کم عمق و ۲ حلقه چاه در بخش عمیق دریای خزر اولین تجربه جدی کشف در این حوزه آب‌های عمیق را داشته باشد (خاوری نژاد، ۱۳۹۸، ۱۶۶). پس از مطالعات اکتشاف و عملیات استخراج موضوع چگونگی انتقال به بازار های مصرفی یکی از مسائل مهم صنعت نفت و گاز در دریای خزر است با توجه به یکسان بودن قیمت نفت و گاز در بازارهای جهانی از مجموعه کشورهای تولید کننده کشوری دارای منافع بیشتر خواهد بود که قیمت تمام شده مراحل مختلف تولدی تا انتقال به بازار برای آن نسبت به سایر عرضه کنندگان کمتر باشد. هر چند عوامل مختلفی در محاسبه

قیمت تمام شده نفت و گاز موثر است، ولی هزینه انتقال یکی از عوامل تعیین کننده قیمت تمام شده این محصولات برای کشور تولید کننده محسوب می شود. این هزینه کاملاً به کوتاهی و امنیت مسیر وابسته خواهد بود. تمامی کشورهای ساحلی دریای خزر به جز ایران برای انتقال نفت و گاز حوزه دریایی خود باید از کشورهای دیگر عبور نمایند. ایران با توجه به دسترسی آسان به آبهای آزاد توسط بنادر جنوبی خود می تواند از طریق حمل و نقل دریای محموله های نفتی خود را به تمامی بنادر دنیا منتقل نماید. ولی بهره‌مندی از چنین فرصتی با توجه به تحریم‌های آمریکا نسبت به ایران محقق نشده است (سیمبر و افشاریان، ۱۳۹۹).

کشورهای حوزه خزر به دلائل جایگاه ویژه ژئوپولیتیکی مهم ایران و پرهزینه بودن صادرات نفت از طریق راه‌های زمینی به سبب دسترسی نداشتن آنها به آبراهه‌های آزاد بین‌المللی، صرفه جویی در مسیر انتقال نفت به خود از ایران در حوزه دریای خزر و تنوع بخشی به صادرات در مواجهه با خطرات احتمالی نبود صادرات به سوپ نفت خود به ایران تمایل دارند. از سویی این سوپ هم می‌توانست منشأ اقتصادی و امنیتی و سیاسی برای ایران باشد. سوپ دارای مزایای فراوان از جمله تامین بخشی از سوخت مورد نیاز نیروگاه‌های کشور، صرفه جویی در هزینه حمل و نقل، آزاد شدن بخشی از ناوگان حمل و نقل و امکان استفاده در بخش‌های دیگر، آسان‌سازی زمینه سوخت رسانی و کسب سود از مزایای سوپ است (کیانی: ۱۳۹۳).

جایگاه صنعت کشتیرانی در مناسبات ایران در حوزه خزر

با توجه به اینکه دریای خزر یک دریا بسته محسوب می‌شود، اما از طریق مسیر آبی ولگا - بالتیک^۱ و کانال ولگا-دن^۲ آب‌های آزاد ارتباط دارد. باتوجه به اینکه راه‌های ارتباطی دریایی خزر با سایر آب‌های آزاد از نظر کم عمق بودن محدودیت‌هایی برای کشتی‌های باری ایجاد می‌نماید، راه آهن جایگزین مناسبی است که کشورهای منطقه و همچنین بازیگران فرامنطقه‌ای برای جابجایی کالا و مسافر انتخاب نموده‌اند. افزون بر خطوط راه آهن کشورهای ساحلی دریای خزر، دو طرح یک جاده یک کمر بند و راه گذر بین المللی شمال جنوب که توسط بازیگران فرامنطقه‌ای چین و هند حمایت می‌گردد اهمیت راه آهن در حمل و نقل کالا و مسافر را در این منطقه افزایش می‌دهد. این طرح‌ها با توجه به اینکه از کشورهای منطقه دریای خزر عبور می‌کنند قطعاً بر مناسبات این کشورها با یکدیگر تأثیر می‌گذارند (سیمبر و افشاریان، ۱۳۹۹).

در بخش بنادر و کشتیرانی، ایران سابقه فعالیتی طولانی در دریای خزر دارد هرچند که توسعه بنادر ایران به کندی پیش رفته و از سیر مرسوم جهانی عقب‌تر است، اما بنداری نظیر انزلی نقشی کلیدی در تجارت ایران داشته است. در حال حاضر اما بندر آستاراخان در روسیه نقشی کلیدی در میان سایر بنادر ساحلی خزر ایفا می‌کند و رقیبی جدی برای بنادر ایرانی محسوب می‌شود. آستاراخان در سال ۲۰۱۴ میزبان اجلاس سران کشورهای ساحلی است. ایران در بخش کشتیرانی در این سال‌ها با فشار تحریم‌ها مواجه بود که با کاهش فشار آن پس از توافق ژنو می‌تواند دامنه فعالیت‌ها را گسترش دهد. ناوگان ملی ایران با وجود تحریم‌ها ۲۲ فروند کشتی را از سوی کشتیرانی ایران در دریای خزر شناور دارد. همچنین کشتیرانی جمهوری اسلامی ایران بزرگ‌ترین شرکت کشتیرانی در زمینه کالای خشک دریای خزر بوده و هر هفته سفرهای صادراتی مختلفی در حوزه خزر انجام می‌دهد. از طرفی استمرار تحریم‌های مستقیم و غیرمستقیم آمریکا و اتحادیه اروپا علیه کشتیرانی در دریای خزر موجب مسدود ماندن حساب‌ها شده و از سوی دیگر کاهش مداوم عمق آب کانال ولگا مشکلاتی را برای کشتیرانی به همراه داشته است. این موضوع باعث می‌شود تا کشتی‌ها نتوانند با ظرفیت کامل بارگیری کرده و در دریای خزر حرکت کنند (رمضانی، سادات حسینی، ۱۳۹۵).

^۱ Volga-Baltic

^۲ Volga-Don

گردشگری ساحلی در حوزه خزر

گردشگری فعالیتی چندمنظوره است که در مکانی خارج از محیط عادی گردشگر انجام می‌گیرد و مسافرت گردشگر بیش از یک سال طول نمی‌کشد و هدف، تفریح، تجارت و فعالیت‌های دیگر است. چنانکه برای انجام چنین فعالیتی نواحی ساحلی و محیط دریایی منظور نظر قرار گیرد. توریسم ساحلی می‌نامند (پیردشتی و مرتی پور، ۱۳۹۴). حوزه خزر ظرفیت‌هایی مساعدی در راستای گردشگری ساحلی دارا می‌باشد. در شکل زیر، توزیع گردشگران ساحلی در مناطق همجوار خزر به نمایش در آمده است:

توسعه گردشگری در نواحی ساحلی از نظر متخصصان، دارای منافع اقتصادی متعددی است. در میان تمام فعالیت‌هایی که در نوار ساحلی و نزدیکی سواحل صورت می‌گیرد، هیچکدام بیش از گردشگری و تفریح ساحلی از نظر حجم و تنوع در حال افزایش نیست. ماهیت متغیر این بخش و حجم آن، این نکته را که باید برنامه‌ها، سیاست‌ها و طرح‌های دولتی مربوط به گردشگری در سواحل مورد توجه قرار گیرد را برجسته می‌سازد. در ایران جامع‌ترین اقدام در حوزه اقتصاد گردشگری دریایی نگارش و تصویب سند راهبردی گردشگری دریایی در شهریور ۱۳۹۶ می‌باشد که توسط اعضای شورای راهبری گردشگری دریایی شامل سازمان بنادر و دریانوردی، سازمان حفاظت محیط زیست، سازمان شیلات ایران، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، وزارت کشور، وزارت نیرو، دبیر خانه شورای عالی هماهنگی مناطق آزاد و تجاری، وزارت نفت، وزارت بهداشت، ستاد نیروهای مسلح و وزارت ورزش و امور جوانان تأیید نهایی شده است. در خصوص اقتصاد گردشگری دریایی و ساحلی در حوزه دریای ایران به طور خاص دریای خزر و ساحل گیلان و مازندران متأسفانه الگو و برنامه‌های کلانی وجود ندارد. یعنی یک الگو و مدل اقتصادی از چرخه‌ها و کارکردها که نشان دهنده هزینه و فایده سرمایه‌گذاری کلان در این حوزه و پیش بینی تأثیر دقیق آن بر نرخ رشد اقتصاد ملی باشد، طراحی و تدوین نشده است. این مهم باعث شده است تا اقتصاد گردشگری دریایی و ساحلی در سطح بنگاه و اقتصاد خرد باقی بماند. سهم صنعت توریستی ایران از تولید ناخالص داخلی کمتر از ۱۲۰ میلیون دلار است. در حال حاضر ۴۷۵ هزار ایرانی در صنعت توریستی و صنایع مرتبط با آن اشتغال دارند که این میزان ۲/۱ درصد کل میزان نیروی کار فعال در ایران است و بر اساس برنامه‌های دولت این رقم در سال ۲۰۲۲ باید به ۲/۳ درصد افزایش یابد. با توجه به اطلاعات غیر رسمی در دو ماه تیر و مرداد سال ۹۶ بیش از ۱۵ میلیون گردشگر تنها در سواحل شمالی اقامت شبانه داشته‌اند (مخبر، ۱۳۹۹، ۳۱۴-۳۱۵).

شکل ۲. گردشگری ساحلی در حوزه خزر

برگرفته از: (<https://www.grida.no/>)

موقعیت ممتاز بنادر ایران و مناسبات در حوزه خزر

امروزه در بنادر پیشرفته دنیا کاملاً مشهود است که برای ایجاد مزیت رقابتی در حوزه جذب کالا و صنایع ارزش افزوده تلاش نموده‌اند تا فرآیندهای بندری را با بهره‌گیری از نیروی انسانی متخصص، سخت‌افزارها، فن‌آوری اطلاعات و بروز و نرم افزارهای مدرن برای مشتریان بندر جذاب و تسهیل نمایند. درحقیقت موجب ارتقاء خدمات لجستیک

بندری در زنجیره تامین به عنوان یک موضوع مهم و تعیین کننده مطرح است. در نتیجه عدم تمرکز بر ارتقای سطح مدیریت و عملکرد لجستیک بندری کشور و تعیین الگوی توسعه که این امر باعث عدم کارایی در کریدور شمال- جنوب را موجب گردیده که به تبع در نهایت منجر به عدم توسعه حمل و نقل کانتینری در کشور گردیده، به طوری که لجستیک بندری در درجه اول و کانتینریزه شدن بنادر کشور به خصوص عدم توجه به عوامل تاثیر گذار بر لجستیک بندری در راستای مدیریت یکپارچه زنجیره تامین لجستیک ضمن اینکه هنوز این نوع حمل و نقل جایگاه اصلی را در کشور نیافته است از سوی دیگر جهت توسعه حمل و نقل کانتینری خود در بنادر شمالی با توجه به کشتی ترانزیت بار کانتینری و صادرات مجدد همچنین به عنوان یکی از اجزای خدمات حمل و نقل به دلیل موقعیت ممتاز جغرافیایی ایران جایگاه ویژه‌ای در اقتصاد کشور دارد به طوری که اگر موفق به ارتباط این پتانسیل بین بنادر جنوبی و شمالی به خصوص انزلی برقرار گردد، مزایای گسترش خدمات ترانزیتی برای اقتصاد کشور از جمله افزایش و تنوع درآمدهای دولت، ایجاد اشتغال پایدار و کاهش اثر تحریم‌های اقتصادی، ضرورت توجه به گسترش این خدمات را به روشنی نشان می‌دهد (جعفری و قاسمی، ۱۳۹۶).

موقعیت ترانزیتی بندر انزلی به دلیل همجواری با کشوری مانند شوروی سابق و کشورهای اقماری روسیه فعلی است که پس از انقلاب با توسعه این بندر، رشد قابل توجهی یافت و ظرفیت آن نیز بیش از ۳ برابر شد. همچنین به دلیل توسعه مسیر ترانزیتی بنادر شمال کشور از موقعیت ممتازی برخوردارند. بندرانزلی با ۱۰ پست اسکله و امکان تخلیه و بارگیری بیش از پنج میلیون تن کالا در سال به لحاظ موقعیت ممتاز جغرافیایی، نقش مهمی در تسهیل تبادل کالاهای تجاری در منطقه به ویژه در بخش انرژی ایفا می‌کند. بندر انزلی و مسافت کوتاهی که این بندر با کشورهای همسایه شمالی و غربی و همچنین با پایتخت کشور دارد. برخورداری از مزایای مناطق آزاد تجاری، ایجاد زیرساخت‌های مورد نیاز، ارائه خدمات و تسهیلات مناسب در بخش‌های مختلف، نزدیکی به بزرگترین ذخایر نفت و گاز دریای خزر و همجواری با صنایع بزرگی همچون فولاد، کاغذ و نساجی و امکان واردات غلات و آهن آلات موجب قرارگیری این بندر در کانون توجه سرمایه گذاران داخلی و خارجی شده است (رمضانی و سادات حسینی، ۱۳۹۵).

جدول ۱. آمار صادرات و واردات از بندر انزلی سال ۱۳۹۷

نام بندر	مراودات	ارزش دلاری	وزن
بندر انزلی	صادرات	۱۱۴۰۶۷۸۷۲	۱۶۸۹۳۴۳۵۰
	واردات	۴۷۶۱۴۸۰۱۱	۹۷۴۳۶۲۸۱۶

برگرفته از : <https://www.tccim.ir>

منطقه ویژه اقتصادی بندر امیرآباد در شرق استان مازندران و فاصله ۵۱ کیلومتری مرکز استان شمالی قرار دارد. عملیات ساختمانی این بندر از سال ۱۳۷۵ آغاز شد و در سال ۱۳۷۶ با توجه به موقعیت ممتاز و استعدادهای بالقوه از سوی شورای عالی مناطق آزاد به عنوان منطقه ویژه معرفی گردید، ظرفیت‌های عملیاتی این بندر در فاز اول ۶،۵ میلیون تن بود و برای ظرفیت ۱۸ میلیون تن در فاز نهایی طراحی شده است. در حال حاضر، فاز یک منطقه ویژه اقتصادی بندر امیرآباد به اتمام رسیده و قرار است در آینده فاز دو و سه آن به بهره‌برداری برسد. این بندر توانسته است دو هزار ظرفیت اسمی اشتغال ایجاد کند. ایجاد تحرک در اقتصاد منطقه و کمک به بین المللی شدن اقتصاد ملی، توسعه صنایع و افزایش میزان سرمایه گذاری کشورهای خارجی در بخش صنعت، تقویت شبکه‌های حمل و نقل و تسریع در انجام امور زیربنایی، جذب واردات با هزینه کمتر که مبنای استراتژی توسعه صادرات خواهد بود، افزایش اشتغال در غرب و شرق استان مازندران، افزایش درآمد ارزی کشور از اهداف ایجاد منطقه ویژه اقتصادی بندر امیرآباد بوده است (رضوانی، قدیری، عباسی کالی، ۱۳۹۶). در جدول زیر آمار صادرات و واردات این بندر در سال ۱۳۹۷ به نمایش درآمده است:

جدول ۲. آمار صادرات و واردات از بندر امیرآباد سال ۱۳۹۷

نام بندر	مراودات	ارزش دلاری	وزن
بندر امیرآباد	صادرات	۱۲۴۹۳۳۰۶	۲۱۳۲۲۷۰۱۴
	واردات	۶۵۵۰۹۰۵۹۷	۱۱۲۵۴۷۵۹۸۳

برگرفته از : (<https://www.tccim.ir>)

بندر نوشهر با وجود شرایط اقلیمی، وجود انبارهای سرپوشیده دسترسی آسان و سریع به تسهیلات و امکانات شهری و همچنین نزدیکی اداره کل بنادر به کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز مجال مناسبی در اختیار دارد تا فعالیت خود را در زمینه صادرات و توجه به کالاها افزایش دهد همچنین ایجاد پایانه صادراتی در بندر نوشهر است (محمدی و تفکری، ۱۳۹۴ : ۶۸۵). در جدول زیر آمار صادرات و واردات این بندر در سال ۱۳۹۶ به نمایش درآمده است:

جدول ۳. آمار صادرات و واردات از بندر نوشهر سال ۱۳۹۶

نام بندر	مراودات	ارزش دلاری	وزن
بندر نوشهر	صادرات	۳۱۷۶۷۰۱۳۴	۱۹۰۵۸۸۷۷۸
	واردات	۲۰۰۳۰۶۷۶۸	۵۲۵۵۱۹۳۶۵

برگرفته از : (<https://www.tccim.ir>)

مناسبات مشترک ژئوکالچر

ایران نقشی حیاتی در ثبات دریای خزر دارد. از آنجا که اتکا به پیوندهای بنیادی مشترک در مناسبات بین کشورها از تکیه گاه‌های راهبردی محسوب می‌شود، علاوه بر اهداف ایجابی در گسترش روابط و توسعه منافع مشترک و متقابل، موجب بازدارندگی از آسیب‌ها و تهدیدهای مشترک و متقابل نیز می‌شود. این پیوندها دارای ماهیت و هویت فرهنگی، دینی، جغرافیایی، تاریخی، سیاسی، دفاعی، امنیتی، اجتماعی، اقتصادی و تکنولوژیکی یا ترکیبی از آنهاست و مشترکات دینی، فرهنگی، جغرافیایی و تعامل اجتماعی آسیب‌پذیری کمتر و اثربخشی بنیادی‌تری در روابط، مناسبات و همبستگی دارد که در تولید منافع، اتحاد و امنیت ملی وزن بیشتری در ساختارهای ژئوپولیتیکی و ژئواستراتژیکی ایفا می‌کند و ماندگارتر است (احمدی‌پور، کامران، قلی‌زاده، ۱۳۹۰).

فرصت‌های ژئوپولیتیکی دولت‌های ساحلی خزر در شرایط کنونی

فرایند تغییر مسیر وقایع در سطح بین‌المللی بر تحولات ژئوپولیتیکی و ژئواکونومیکی کشورهای حاشیه خزر تأثیرات خاصی داشته است. در درجه اول به دنبال پایان یافتن انزوای این منطقه از جهان، کشورهای تازه استقلال یافته حاشیه خزر با اکثر کشورهای جهان از جمله ایران روابط دیپلماتیک آغاز کرده‌اند و به نوعی به جامعه جهانی پیوسته‌اند. بدین سان بار دیگر موقعیت مساعد خود را به منزله کشورهای که در نقطه تقاطع دو قاره بزرگ واقع شده‌اند در راه ایفای نقش ارتباطی میان اوراسیا بازیافته‌اند. در درجه دوم این کشورها با برقراری روابط عادی با کلیه کشورهای همسایه توانستند کمبودهای خود را به عنوان کشورهای محصور در خشکی جبران کرده و به جهان خارج دسترسی پیدا نمایند. در درجه سوم این دولت‌ها به دلیل اهمیت روز افزون اقتصادی در روابط بین‌الملل و وابستگی دولت‌ها توانسته‌اند از منابع طبیعی و غنی از جمله انرژی، فلزات و بنیاد کنونی صنعتی و کشاورزی خود و همچنین ظرفیت‌های علمی و تکنولوژیک و سطح آموزش بالنسبه بالای نیروی کار خود به عنوان سرمایه‌ای جهت پیوستن به اقتصاد جهانی استفاده بهتری به عمل آورده و در عین حال توسعه خود را در ارتباط با اقتصاد جهانی تسریع نمایند (زارعی و زینی‌وند، ۱۳۹۳). در درجه چهارم فرایند همگرایی کشورهای حاشیه خزر بر مبنای تأمین نیازها و به وجود آوردن منطقه‌ای با ثبات و آرامش و صلح قابل تحقق گردیده است. در واقع تحولات چشمگیر دهه ۹۰ در عرصه جهانی شرایط مساعد و بی‌سابقه

ژئواکونومیک برای کشورهای تاره استقلال یافته حاشیه خزر به ارمغان آورده است و فرصت‌های عظیمی را جهت توسعه در اختیار آنها قرار داده است. در درجه پنجم اینکه وجود ذخایر قابل توجه انرژی (نفت و گاز) در مقیاس جهانی سبب شد تا منطقه خزر در نقشه جدید ژئواستراتژیکی دنیا جای گیرد (zeinolabedin, 2009, 114). پیش از وقایع ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ رقابت‌های استراتژیکی و رقابت بر سر منابع سوخت فسیلی، مهمترین انگیزه حضور نیروهای خارجی و دخیل شدن منافع آنها در منطقه به شمار می‌رفت. اما حملات یازدهم سپتامبر، موقعیت ژئواستراتژیکی منطقه را تغییر داد و این منطقه از اهمیت بیشتری برای آمریکا، ناتو و اتحادیه اروپا برخوردار شد. از دیگر نتایج ژئوپلیتیک جدید منطقه، قرار گرفتن کشورهای تازه استقلال یافته حوزه خزر در دایره نفوذ قدرت‌های بین‌المللی است. چالشی که در دراز مدت وضعیت منطقه را تهدید می‌کند، روابط استراتژیکی است که در قالب طرح‌های اقتصادی و توسعه ملی این کشورهای تازه استقلال یافته با قدرت‌های بین‌المللی برقرار کرده‌اند که در بلند مدت می‌تواند منطقه را به حوزه نفوذ این قدرت‌ها تبدیل نماید و استقلال سیاسی و اقتصادی جمهوری‌های تازه استقلال یافته را به مخاطره اندازد. از این رو لازم به ذکر است که تنها در اختیار داشتن امکانات و جلب سرمایه‌گذاری‌های خارجی نمی‌تواند به عنوان شرط اساسی توسعه به شمار آید. هر کدام از این جمهوری‌ها باید بتوانند ارزیابی صحیحی از مشکلات بازمانده از یک نظام تمرکزگرای برنامه ریزی شده و نحوه انطباق با وضعیت جدید را داشته و کسب و حفظ استقلال سیاسی و اقتصادی را در رأس خواسته‌های خود قرار دهند (زارعی و زینی وند، ۱۳۹۳).

تأثیر قدرت‌های منطقه‌ای فرامنطقه‌ای در مناسبات حوزه خزر

ماهیت ژئوپلیتیک حوزه خزر و نگرش متعارض بازیگران ساحلی نسبت به یکدیگر که نشأت گرفته از تحولات دوران پساشوروی است، این حوزه را مستعد تاثیرگذاری بازیگران مداخله‌گر و پیرامونی ساخته است. به همین منظور، بازیگران مداخله‌گر و پیرامونی که بخش مهمی از نظام ژئوپلیتیکی خزر را تشکیل می‌دهند، به واسطه برقراری روابط سیاسی _ امنیتی با بازیگران ساحلی به گسترش نفوذ در این حوزه می‌پردازند (طباطبایی و حسینی، ۱۳۹۸). راهروهای بین‌دولتی یکی از عرصه‌های رقابت بین قدرت‌های بزرگ هستند. از دیدگاهی واقع‌گرایانه می‌توان این راهروها را شاهراه انتقال ثروت و قدرت دانست که افزون بر برتری‌های اقتصادی، به کشورهای واقع در مسیر، قدرت چانه زنی بیشتری می‌دهد. از این رو هر یک از قدرت‌های بزرگ راهروی مورد حمایت خود را در مناطق مختلف به ویژه برای اتصال آسیا و اروپا طراحی و ارائه کرده‌اند که برنامه تراسیکا و راهروی گاز جنوبی اتحادیه اروپا، جاده ابریشم جدید آمریکایی و خطوط لوله مورد حمایت این کشور و راهروی بین‌المللی شمال-جنوب روسیه در این زمینه قابل اشاره هستند (سازمند و کاویانی‌فر، ۱۳۹۶).

منطقه دریای خزر از زمان‌های گذشته از نظر اقتصادی ارزش و اهمیت خاصی داشته است. وجود پهنه آبی وسیع در این منطقه با تمام ویژگی‌هایش و همچنین موقعیت ارتباطی آن با سایر سرزمین‌ها، از دیرباز این حوزه را به یکی از مناطق مهم تجاری تبدیل کرده است. سرزمین‌های حاشیه دریای خزر از این دریا به عنوان منبع غذایی و راه ارتباطی استفاده می‌کنند. با پیدایش و کشف ذخایر نفت و گاز و فروپاشی شوروی، اهمیت و موقعیت استراتژیک این منطقه مورد توجه قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای قرار گرفته است. هم‌اکنون دریای خزر به کشورهای روسیه، ایران، آذربایجان، ترکمنستان و قزاقستان محدود شده است اما قبل از فروپاشی اتحاد شوروی، تنها به دو کشور روسیه و ایران محدود می‌شد و کشورهای مذکور از منابع مختلف آن استفاده می‌کردند. در این اواخر اهمیت دریای خزر از لحاظ تجاری، نظامی و اقتصادی نسبت به هر زمان دیگری بیشتر شده است. در سطح بین‌المللی، ظهور روسیه، قزاقستان، آذربایجان و ترکمنستان به عنوان جانشینان اتحاد شوروی در سواحل دریای خزر، به طور برجسته ای طیف سیاسی منطقه و پیچیدگی‌های این حوزه را تحت تأثیر قرار داده است. این روزها دریای خزر و سرمایه‌گذاری در این بخش، دغدغه بسیاری از کشورهای اروپایی است. در این بین، ایران که در جنوب به منطقه نفت خیز خلیج فارس ختم می‌شود و در شمال هم بخشی از خزر را در سلطه خود دارد، بیش از دیگر کشورهای هم‌مرز با این دریا به چشم آمده

و منطقه خزر، تبدیل به محل رقابت غرب و شرق شده است. ایالات متحده، اتحادیه اروپا، چین و روسیه تبدیل به کشورهایی شده‌اند که چشم طمع به این منطقه دارند. همسایگان جوان ایران در شمال اراده سیاسی چندان مستقلی ندارند و همین امر سبب حضور فعال امریکا و متحدان غربی در کنار دروازه‌های شمالی ایران شده است. در این خصوص سیاست ایران در دریای خزر بر سه پایه استوار است:

- تأمین امنیت مرزهای شمالی از طریق کمک به شهرهای ساحلی دریای خزر در جهت حفظ و تقویت ثبات و امنیت منطقه‌ای.
 - توسعه روابط با دولت‌های منطقه در چارچوب جلوگیری از تقویت حضور و نفوذ دولت‌ها و قدرت‌های خارجی در این منطقه.
 - تقویت روابط دوجانبه با روسیه و ترکیه به منظور نفوذ بیشتر در آسیای مرکزی و قفقاز و تفاهم برای همکاری بیشتر منطقه‌ای.
- از نظر دولت ایران، برقراری مناسبات مستحکم با روسیه می‌تواند مانعی جدی در برابر افزایش نفوذ دولت‌های غرب در این منطقه باشد (سعادت و محسنی، ۱۳۹۳).

ارزیابی فرضیه پژوهش

برای ارزیابی فرضیه پژوهش که عبارت است از: "میان ظرفیت‌های اقتصاد دریا محور حوزه خزر و توسعه مناسبات ژئواکونومیکی جمهوری اسلامی ایران رابطه مثبت و معناداری وجود دارد" ۱۵ گویه در قالب پرسشنامه تنظیم و میان ۲۷۱ نفر از جامعه مدنظر توزیع گردید تا رابطه میان متغیرهای پژوهش بررسی و میزان همبستگی میان این دو مشخص گردد. در ادامه نظرات پاسخگویان پیرامون گویه‌های پرسشنامه در قالب جدول به نمایش در می‌آید:

جدول ۴. نظرات پاسخگویان پیرامون گویه‌های پرسشنامه

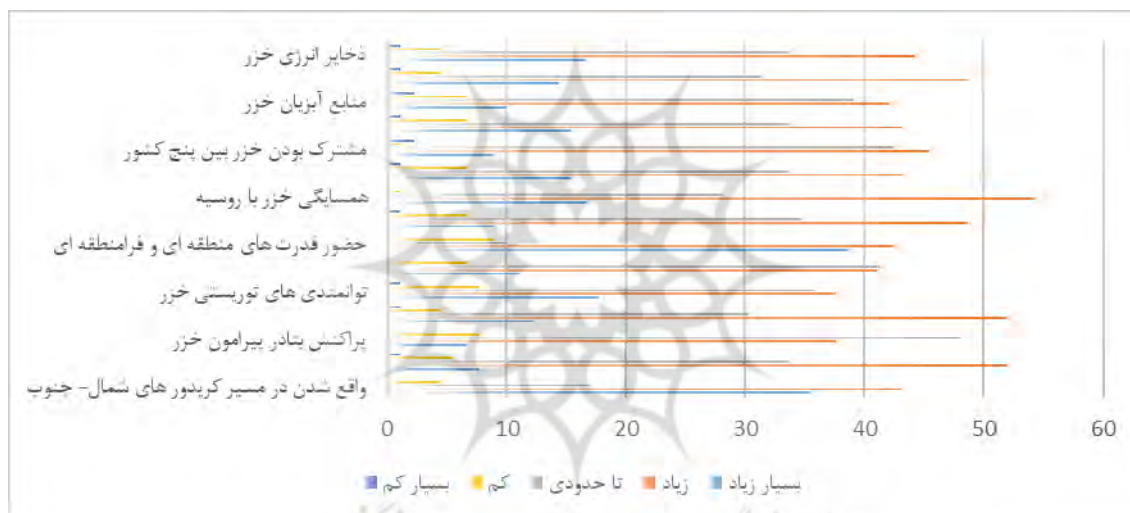
درصد نظرات پاسخگویان						گویه
میانگین	تعداد	درصد	میانگین	تعداد	درصد	
۴/۷۵	۱/۱	۴/۴	۳۳/۶	۴۴/۳	۱۶/۶	ذخایر انرژی خزر
۵/۵۲	۱/۱	۴/۴	۳۱/۴	۴۸/۷	۱۴/۴	موقعیت جغرافیایی خزر
۳/۸۳	۲/۲	۶/۶	۳۹/۱	۴۲/۱	۱۰	منابع آبزیان خزر
۵/۵۰	۱/۱	۶/۶	۳۳/۶	۴۳/۲	۱۵/۵	موقعیت ترانزیتی خزر
۳/۷۷	۲/۲	۱/۱	۴۲/۴	۴۵/۴	۸/۹	مشترک بودن خزر بین پنج کشور
۶/۰۸	۱/۱	۶/۶	۳۳/۶	۴۳/۲	۱۵/۵	موقعیت اوراسیایی خزر
۶/۷۲	۰	۱/۱	۲۸	۵۴/۲	۱۶/۷	همسایگی خزر با روسیه
۶/۶۶	۱/۱	۶/۶	۳۴/۷	۴۸/۴	۸/۹	اشتراک فرهنگی پیرامون خزر
۴/۸۵	۰	۸/۹	۱۰	۴۲/۴	۳۸/۷	حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای
۵/۸۱	۰	۶/۶	۴۱/۳	۴۱	۱۱/۱	توانمندی‌های اکولوژیکی خزر
۵/۶۹	۱/۱	۷/۷	۳۵/۸	۳۷/۶	۱۷/۷	توانمندی‌های توریستی خزر
۴/۹۱	۱/۱	۴/۴	۳۰/۳	۵۲	۱۲/۲	ویژگی سواحل خزر
۳/۷۴	۰	۷/۷	۴۸	۳۷/۶	۶/۶	پراکنش بنادر پیرامون خزر
۵/۹۷	۱/۱	۵/۵	۳۳/۶	۵۲	۷/۷	همجواری خزر با قفقاز و آسیای مرکزی
۷/۲۷	۰	۴/۴	۱۷	۴۳/۲	۳۵/۴	واقع شدن در مسیر کریدورهای شمال - جنوب

برای ارزیابی فرضیه پژوهش از آزمون همبستگی پیرسون بهره‌گیری شده است، داده‌های حاصل از این آزمون بدین شرح می‌باشد:

جدول ۵. آزمون فرضیه پژوهش

آزمون همبستگی پیرسون		
توسعه مناسبات ژئواکونومیکی جمهوری اسلامی ایران		
ضریب همبستگی پیرسون	۰/۵۱۲	
مقدار معناداری	۰/۰۰	
تعداد	۲۷۱	

با توجه به اینکه مقدار معناداری آزمون برابر با ۰/۰۰ و کمتر از سطح استاندارد ۰/۰۵ می‌باشد، فرضیه پژوهش که عبارت است از: "میان ظرفیت‌های اقتصاد دریا محور حوزه خزر و توسعه مناسبات ژئواکونومیکی جمهوری اسلامی ایران رابطه مثبت و معناداری وجود دارد" مورد تایید قرار می‌گیرد. نتایج نشان می‌دهد با توجه به ضریب مثبت به دست آمده؛ بین این دو متغیر، همبستگی مثبت موجود دارد.

شکل ۳. نظرات پاسخگویان پیرامون گویه‌های پرسشنامه

نتیجه‌گیری

وابستگی غیر قابل تفکیک اقتصاد جهانی و دریا و به هم پیوستن اقتصاد دریا با زندگی امروز بشر بیانگر اهمیت اقتصاد دریامحور است. ارتباط تنگاتنگ جوامع بشری و رویکرد آنها به اقتصاد دریا به عنوان مقوله‌ای جدایی‌ناپذیر از زندگی جوامع انسانی نمایان شده است. اقتصاد یک کشور در طول تاریخ بیانگر توانایی آن در اداره وضعیت خود در زمینه‌های مختلف بوده است. امروزه کشوری دارای اقتصاد برتر است که از تمام ظرفیت خود استفاده کند. یکی از ظرفیت‌های هر کشور که دارای دریا و ساحل می‌باشد، اقتصاد دریا و استفاده از پتانسیل آن در جهت توسعه است. امروزه با وجود جهانی شدن اقتصاد و توسعه فناوری ارتباطات، پهنه‌های آبی مهمترین حوزه رقابت‌های ژئوپلیتیکی در قرن بیست و یکم محسوب می‌شوند و بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای سعی می‌کنند با یافتن پتانسیل و مزایای خود، وارد این بازی ژئوپلیتیکی گردند. یکی از نقاط حساس و ژئوپلیتیک منطقه خاورمیانه از لحاظ منابع نفت و گاز و همچنین امور سیاسی امنیتی و نظامی، حوزه‌ی خزر می‌باشد. با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در ۱۹۹۱، کشورهای حوزه خزر استقلال یافتند. این کشورها از نظر ژئوپلیتیکی، اقتصادی، امنیتی و فرهنگی موقعیت ویژه‌ای پیدا کردند.

نظام بین‌الملل با تولد کشورهای متعدد در حوزه خزر روبه رو شد و کشورهای پیرامون این منطقه و دولت‌های بزرگ در مواجهه با مسایل جدید قرار گرفتند. در ضمن حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای برای افزایش نفوذ در حوزه خزر و موضع‌گیری‌های قدرت‌های منطقه‌ای نیز منشأ تحولاتی در منطقه بوده است. بررسی‌های کتابخانه‌ای نشان می‌دهد: ظرفیت‌های اقتصاد دریا محور خزر و کنش‌های مرتبط با آن در قالب منابع بیولوژیک، اقتصاد انرژی، گردشگری ساحلی، صنعت کشتیرانی، موقعیت ممتاز بنادر، مناسبات مشترک ژئوکالچر، رویکردهای قدرت‌های منطقه‌ای فرامنطقه‌ای با محوریت ایران بر توان‌های ژئواکونومیکی حوزه خزر تاثیرگذار است. همچنین یافته‌های پژوهش که از طریق بررسی‌های پیمایشی به دست آمده است حاکی از آن است: مقدار معناداری آزمون برابر با ۰/۰۰ و کمتر از سطح استاندارد ۰/۰۵ است، همبستگی مثبت میان متغیرها را نشان می‌دهد، از این رو فرضیه پژوهش که عبارت است از: "میان ظرفیت‌های اقتصاد دریا محور حوزه خزر و توسعه مناسبات ژئواکونومیکی جمهوری اسلامی ایران رابطه مثبت و معناداری وجود دارد" مورد تایید قرار می‌گیرد. بر اساس مقدار میانگین هر یک از گویه‌های پرسشنامه، مولفه‌های واقع شدن در مسیر کریدورهای شمال- جنوب، همسایگی خزر با روسیه، اشتراک فرهنگی پیرامون خزر، موقعیت اوراسیایی خزر و همجواری خزر با قفقاز و آسیای مرکزی، بیش از سایر مولفه‌ها بر کمیت و کیفیت توان ژئواکونومیکی حوزه خزر تاثیرگذار هستند.

سپاسگزاری

بدینوسیله از حمایت‌های ریاست محترم دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی و همکاران ایشان در مراحل تدوین و تنظیم این رسانه کمال تشکر به عمل می‌آید.

منابع

- ابراهیمی، حامد، اخباری، محمد. (۱۳۹۹). تبیین متغیرهای اقتصادی محیط پیرامونی اثرگذار بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی: کشورهای حوزه دریای خزر). فصلنامه امنیت ملی، ۱۰(۳۶)، ۴۶۷-۵۱۰
- احمدی‌پور، زهرا و همکاران (۱۳۹۴). بررسی الگوی رقابت قدرت‌ها در دریای خزر، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۳۰، شماره ۳، پاییز (مطالعه موردی بندر انزلی)، رویکردهای پژوهشی در نوین مدیریت و حسابداری ۱، شماره ۱، تابستان
- احمدی‌پور، زهرا و همکاران (۱۳۹۰). تبیین ژئوپولیتیکی شکل‌گیری سازمان منطقه‌ای در حوزه ژئوپولیتیکی خزر آسیای مرکزی، فصلنامه علمی پژوهشی آفاق امنیت، سال چهارم، شماره سیزدهم، تابستان
- اسلامی، مسعود، غریبی، محسن. (۱۳۹۷). ژئواکونومی نوین انرژی و پیامدهای آن برای امنیت انرژی جهان، فصلنامه سیاست خارجی، ۳۲(۲)، ۷۱-۱۰۲
- پیردشتی، حسن، مرتضی‌پور، احمد. (۱۳۹۴). بررسی فعالیت گردشگری ساحلی و نقش آن در توسعه پایدار (نمونه موردی سوال دریای خزر)، همایش ملی فرهنگ، گردشگری و هویت شهری، ۳ و ۴ بهمن
- جانفشان، هومن، لشکرلوک، هادی. (۱۳۹۱). دریای خزر: آشنایی، مسائل و مشکلات. ششمین همایش ملی و نمایشگاه تخصصی مهندسی محیط زیست، تهران
- جعفری، آذر، قاسمی، حسن. (۱۳۹۶). بررسی امکان توسعه حمل و نقل کانتینری در حوزه دریای خزر. فصلنامه رویکردهای پژوهشی نوین در مدیریت و حسابداری، ۱۱(۱)، ۱-۱۴
- چنگیزی، مهرنوش، چنگیزی، مهوش. (۱۳۹۱). اکوسیستم دریای خزر و عوامل تخریب‌کننده آن، دهمین همایش بین‌المللی سواحل، بنادر و سازه‌های دریایی، تهران
- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۹۶). اصول و مفاهیم ژئوپولیتیک (ویرایش جدید با تجدید نظر). چاپ دوم. نشرپاپلی: مشهد.
- خانی، محمدحسن، کریمی‌پور، داوود. (۱۳۹۲). دریای خزر و ملاحظات ژئواکونومیک شرق و غرب. مطالعات اوراسیای مرکزی، ۶(۲)، ۲۱-۴۰
- خاوری‌نژاد، سعید. (۱۳۹۸). اقتصاد انرژی در دریای خزر: چالش‌های همگرایی منطقه‌ای. تهران: نشر دولتمرد.

- راسخی، سعید، حسینی، میر عبدالله. (۱۳۹۶). ارزیابی همگرایی اقتصادی منطقه‌ای حوزه دریای خزر. مطالعات اوراسیای مرکزی، ۱۰(۱)، ۶۷-۸۳.
- رحمتی، رضا. (۱۳۹۹). ژئواکونومی و نظم منطقه ای (نوردیک، شرق آسیا، و خاورمیانه). مطالعات اقتصاد سیاسی بین الملل دانشگاه رازی، ۳(۱)، ۱۵۹-۱۸۷.
- رضوانی، محمد رضا و همکاران (۱۳۹۶) نقش منطقه ویژه اقتصادی بندر امیرآباد در توسعه منطقه ای شرق مازندران، صنعت حمل و نقل دریایی، سال سوم، شماره ۴، زمستان
- رضوانی، سعید. (۱۳۹۵). بررسی وزن ژئواکونومی دریای خزر و اهمیت آن در توسعه اقتصادی کشور. مجموعه مقالات همایش ملی آمایش سرزمین. جایگاه خزر و چشم انداز توسعه گیلان، منطقه آزاد انزلی
- رضوانی، کاظم. (۱۳۹۵). تحلیلی بر وضعیت زیست محیطی دریای خزر و تاثیر آن بر اقتصاد استان‌های ساحلی ایران. مجموعه مقالات همایش آمایش سرزمین. جایگاه خزر و چشم انداز توسعه گیلان، بندرانزلی
- زارعی، بهادر، زینی وند، علی. (۱۳۹۳). فرصت ها و چالش های ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در منطقه خزر. چاپ دوم. تهران : انتشارات دارخوین.
- زین العابدین، یوسف. (۱۳۹۶). ژئواکونومی (توسعه مناطق - جایگاه ایران) ، انجمن ژئوپلیتیک ایران
- زین العابدین، یوسف. (۱۳۹۶). شناخت و اهمیت جغرافیای سیاسی دریا. مجموعه مقالات نخستین همایش ملی آموزش جغرافیا در مدارس کشور با رویکرد دریا پایه، تهران
- زین العابدین، یوسف. (۱۳۹۷). زمینه‌های موقعیت ژئواستراتژیکی ایران ، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح
- علینژاد لعیا (۱۳۸۸) نقش ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در سازمان‌های منطقه‌ای، پایان نامه کارشناسی ارشد ، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت
- سازمند، بهاره، کلویانی فر، پیمان. (۱۳۹۶). گسترش و اتصال زیرساخت های حمل و نقل و انرژی اتحادیه اروپا به حوزه ی خزر و دریای سیاه: ابعاد، فرصت‌ها و تهدیدها. مطالعات اوراسیای مرکزی، ۱۰(۱)، ۸۵-۱۰۰
- سلطان مرادی، محمد، (۱۳۹۸). اقتصاد دریا محور راهبردی برای حال و آینده. بازپایی شده در ۲۵ بهمن ۱۴۰۰ : از <https://www.irna.ir/news/83510383>
- سعادت، رحمان، مسعودی، ناهید. (۱۳۹۳). بررسی همگرایی میان ایران و کشورهای حوزه دریای خزر (کاربرد مدل جاذبه). پژوهشنامه بازرگانی، ۱۹(۷۹)، ۲۹-۵۴
- سیمبر، رضا، افشاریان، کیوان. (۱۳۹۹). تبیین دستورکار همگرایی منطقه دریای خزر با تاکید بر وابستگی های متقابل. فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، ۱۰۹، ۷۱-۱۰۱
- صمدزاده صابر، مجید و همکاران. (۱۳۹۹). تکامل و عقلانیت ژئوپلیتیک منطقه خزر: استقرار رژیم حقوقی و الگوی رفتاری تعامل و همگرایی. فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، ۱۱۱، ۸۵-۱۱۵
- صیرفی، سامان. (۱۴۰۱). رژیم حقوقی مدیریت شیلات دریای خزر. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، ۵۲(۱)، ۳۲۳-۳۴۹
- طباطبایی، سید محمد، حسینی، سید محمدحسین. (۱۳۹۸). تبیین ژئواستراتژی بازیگران مداخله گر و پیرامونی حوزه ی خزر و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران. روابط خارجی، ۱۱(۴)، ۱۱۳-۱۴۱
- عزتی، عزت ا... . (۱۳۸۸). ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم. تهران : انتشارات سمت.
- عراقچی، سیدعباس، بیک بیلندی، علی اصغر. (۱۳۹۷). تأثیر عوامل ژئوپلیتیک اقتصادی دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۶(۲۲)، ۹۹-۱۲۴
- عطایی، فرهاد، شیبانی، اعظم. (۱۳۹۰). زمینه های همکاری و رقابت ایران و روسیه در آسیای مرکزی در چارچوب ژئوپلیتیک. مطالعات اوراسیای مرکزی. مرکز مطالعات عالی بین المللی. دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۴(۸)، ۱۳۱-۱۵۱
- کشیشیان سیرکی، گارینه. (۱۳۹۸). تاثیر دیپلماسی انرژی بر مناسبات ایران و کشورهای حوزه دریای خزر. اولین همایش ملی فرصت ها و چالش های پیش روی دریای خزر (با تکیه بر رژیم حقوقی، سیاسی و امنیتی، شیلات و محیط زیست، اقتصادی)، گرگان
- کلوندی، رضوان، سعیدی، سید ناصر. (۱۳۹۹). اقتصاد دریا محور و توسعه آن با توجه به حمل و نقل دریایی و مناطق آزاد تجاری. دومین کنفرانس ملی صنعت، تجارت و علوم دریایی، خرمشهر.

- کیانی، داود. (۱۳۹۳). خزر و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران بر محوریت انرژی، انتشار یافته در وبسایت شبکه اطلاع رسانی نفت و انرژی (شانا)، بازیابی شده در ۲۵ بهمن ۱۴۰۰، از <https://www.shana.ir/news/225844>
- گل کرمی، عابد و دیگران. (۱۳۹۷). تبیین ژئوپلیتیک سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با تاکید بر قابلیت‌های ژئواکونومیک. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۸(۹۴)، ۳۷-۵۷
- محمدی، جمال، تفکری، اکرم. (۱۳۹۴). تحلیل نظام بنادر شمال کشور در راستای توسعه منطقه ای. پژوهش های جغرافیایی انسانی، ۴۷(۲)، ۲۸۱-۲۹۵
- مخبر، محمد. (۱۳۹۹). اقتصاد دریا محور توسعه. چاپ اول. تهران : نشر چالش.
- نامی، محمدحسن. (۱۳۸۹). جایگاه دریای خزر در استراتژی‌های جهانی با تاکید بر قرن ۲۱. تهران : نشر زیتون سبز
- وبسایت اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران (۱۴۰۰) آمار صادرات و واردات از بنادر ایران در حوزه خزر، بازیابی در ۲۵ بهمن ۱۴۰۰ از <https://www.tccim.ir>
- ولیزاده، علی ، ذکی، یاشار. (۱۳۹۱). اهمیت استراتژیک پل خلیج فارس در توسعه ژئواکونومیک منطقه آزاد قشم. مجله پژوهش های جغرافیایی انسانی، ۴۴(۴)، ۲۰۳-۲۲۲
- ولی زاده، اکبر، صادقی، مهدی. (۱۴۰۰). کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر و جایگاه ایران در ژئوپلیتیک انرژی قفقاز جنوبی. مطالعات اوراسیای مرکزی. ۱۴(۱)، ۱۵۳-۱۷۶
- Khalikov, Sarvar (2020) Common Legislation Regarding Discharge of Sewage and Ballast Water by Ships in the Caspian Basin, *Journal of Geoscience and Environment Protection*, 8, 65-75
- Zeinolabedin.Y.et all (2009) Geopolitics and Environmental Issues in the Caspian Sea , *Caspian Journal of Environmental Sciences (CJES)* , 113-121
- Zeinolabedin.Y.et all (2011) The Geopolitics of energy in the Caspian basin , *International Journal Of Environmental Research* , 501-508
- <https://www.grida.co>